

ЕСТЕТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ПСИХОПАТОЛОГИЧНАТА ОБРАЗНОСТ В ИЗКУСТВОТО И ДЕТСКАТА РИСУНКА

Петер Цанев

1. Психопатология и креативност.

Известно е, че съществува интересна взаимовръзка между психопатологията и креативността. Още в древността изкуството е било разглеждано във връзка с лудостта. В политеистичния древногръцки свят докосванията на човешката психика до абнормалното са белязани от знак на божественост. Платон е смятал, че поетите черпят сили за своята гениалност от спомени за свои минали прераждания, които получавали в моменти на “свещена лудост”. За древните гърци освен лудостта, причинена от човешка недоразвитост, е съществувало понятие за лудост, предизвикана от външни сили и богове: например пророческата лудост е инспирирана от Аполон, ритуалната от Дионисий, еротичната от Афродита, поетическата от музите. Тези представи намират своето продължение в разпространеното твърдение, че не съществува гениалност, която да не е примесена с някаква форма на лудост. Това твърдение получава донякъде основания от действително големия процент на високо креативни личности с психопатологични от-

клонения, особено сред писателите, художниците и композиторите (F. Post, 1994). В тази връзка интерес представлява въпросът, доколко психопатологията е същностен или случаен фактор за креативния процес, и дали психозите, интоксикациите и тежките характерови дефекти представляват инспириращ фактор, който разкрива нови начини за възприемане на реалността, или е фактор, който по-скоро възпрепятства креативността (a. Ludwig, 1989,5). Х. Айзенк допуска, че структурата на личността се определя не само от измеренията интровертност, екстравертност и невротизъм, но и от измерението психотизъм, което е ортогонално на останалите три (H. Eysenk, 1995). Според него единия полюс на психотизма е свързан с такива черти на личността, като способността към емпатия, алтруизъм и конформизъм, а другия с черти, като импулсивност, агресивност, психопатия, шизоидност, депресивност, афективни разстройства, шизоафективност и шизофрения. При високи нива на психотизъм на личността, от една страна, се открива висока степен на креативност, а от друга, висока степен на аг-

ресивност и егоцентризм. Подобна закономерност относно корелацията между силно его и наличието на високи показатели за агресивност, психопатия и шизоидност при креативните личности отбелязва в своята книга и Франк Барон (F. Baron, 1969, 151). В този план интерес представлява дискутираната от Арнолд Лудвиг, способност на много гениални творци да използват своята психопатология в услуга на своето изкуство (A. Ludwig, 1989,5), както и нерешеният засега въпрос, отнасящ се до взаимовръзката между творческата самоактуализация и някои параметри на психопатологията (Л. Дорфман, Г. Ковалева, 1999, 105), и поспециално начинът, по който психопатологичните особености снижават или увеличават креативността, като влияят на потенциалните **творчески способности на личността**, на самия **творчески процес** и на качествата на **творческия продукт**.

Вече стана въпрос, че необичайните способности, талантът и големия творчески потенциал на креативните личности се описва от древните цивилизации във връзка със съществуването на свещени същества, музи и демони (т. е. различни трансперсонални сили, които съпътстват надарения човек). Можем да приемем, че това е само един митологичен начин да се опишат многостранните параметри на надареността, (включващи например поява на необичайни асоциации, интензификация

на естетическата чувствителност, повишена интуиция и т. н.), но също и на различните проблеми, с които надарената личност се сблъсква в своя живот.

Според американската психоложка Елен Винер емоционалният живот на надареното дете е различен от живота на другите деца, защото надареното дете притежава различна мотивираност, която го принуждава да изразява известно своеобразие в своята активност при оформянето и манипулирането на заобикалящата го среда, за да успее по-добре да се срещне с нуждите, породени от спецификата на своя талант (E. Winner, 1996). Според нея социалните и емоционални проблеми на надарените деца, са свързани с факта, че те виждат нещата различно и имат различни интереси и стойности, което отрано ги обрича на самота и изолация (E. Winner, 1996, 233).

Но когато става въпрос за надарени деца с абнормно поведение и психика, проблемът става още по-сложен, защото е много трудно да се определи, доколко в случая психопатологичните изменения се явяват пречка, катализатор или причинител за отделните творчески способности и за цялостното творческо развитие на личността. В тази връзка ще се позова на показателния пример с изключително сложните и реалистични рисунки на страдащото от аутизъм четиригодишно дете със заба-

вено умствено развитие, описан от Лорна Селфи (L. Selfe, 1977), а също и на въпросите, съдържащи се в изследването на Иан Макгрегър, за ролята която различните увреждания и аномалии играят в развитието на не-обичайните изобразителни умения при децата (I. McGregor, 1992, 48).

2. Особенности на психопатологичната образност

Изобразителното творчество на психично болните притежава своя уникална изразност. Още Чезаре Ломброзо в книгата си “Гениалност и лудост”, излязла през 1864 година, отбелязва някои характерни особености в произведенията на своите пациенти, като например хаотичната неорганизираност на техните рисунки, погрешната перспектива и склонността им към използване на орнаменти и арабески (L. Navratil, 1986, 35).

В класическата книга на Ханс Принцхорн “Творчеството на психично болните”, излязла през 1922 година, психопатологичната образност се разглежда в пет раздела: безпредметни, неорганизираны рисунки; рисунки с преобладаваща тенденция към орнаментална или декоративна организираност; рисунки с тенденция към наподобително изобразяване на реални или въображаеми обекти; рисунки изобразяващи халюцинации; и символични рисунки с повишена значимост. Главните патоморфни характеристики на тези рисунки са: смес-

ване на фас и профил; наслагване на едни форми върху други; липса на перспектива; разнороден мащаб; стремеж да се запълни целия лист от край до край, без да се остави свободно пространство; липса на връзка между отделните части на изобразението; стереотипност (H. Prizhorn, 1968, 57–121).

В книгата на П. Карпов “Творчеството на душевно болните и неговото влияние върху развитието на науката и техниката”, излязла през 1926 година в Москва рисунките на страдащите от шизофрения са класифицирани в следните четири вида: рисунки с неизяснени форми, които представляват незавършени изображения или съдържат неясни очертания и неопределени форми; стереотипни рисунки, създадени в продължение на дълъг период от време, през който болният рисува едни и същи фигури, предмети и образи; символични рисунки, в които изображенията са зашифровани, като шифърът е неясен за околните, и много често е непонятен и за самия болен; рисунки с “разрив на асоциативния апарат”, които се характеризират с отсъствие на връзка между съставните части на изображението (С. Болдырева, 1974, 9).

Много задълбочена и изчерпателна типология на шизофреничното творчество предлага немският психиатър Хелмут Ренерт (H. Rennert, 1966). Той анализира характерните особености в изобразител-

ната продукция на психично болните според две основни групи критерии: формални и съдържателни. Формалната характеристика на шизофреничната образност според него се определя от седем основни признака: регресия, деформация, кондензация, трансформация, стереотипност, ригидност и дезинтеграция. Съдържателната характеристика е разпределена в два раздела: абстрактен и фигуративен. Към абстрактната образност той причислява: безформената орнаментация, присъствието на органоподобни форми, геометричните и линейни изображения, сложните арабески и заплетени декоративни мотиви. Фигуративната образност е представена от петнадесет преобладаващи теми и сцени, и около тридесет предпочитани мотиви и детайли (H. Rennert, 1966, 88).

Австрийският психиатър Лео Навратил смята, че основните признаци, които характеризират психопатологичната образност са: стремежът към физиономизиране; формализмът; склонността към символизация (L. Navratil, 1974). Той разглежда патологичните особености на тези три основни признака във връзка с творческата оригиналност, която се съдържа в “шизофреничния стил” на изобразяване.

Друга възможна типология на психопатологичната образност представлява разпределението според заболяването и начина на отразяване на специфичната симптоматика. По-

добен вид типология, групирана според отделните психиатрични разстройства: неврози, депресия, мания и шизофрения, е характерна предимно за клиничния подход при класифицирането на произведенията на “психиатричното изкуство” (E. Dax, 1998).

Опит за клиничен анализ на изобразителният език на болните от шизофрения, който не е основан на особеностите на предходните психопатологични синдроми, а на закономерната динамика на психопатологичния процес като цяло, предлагат в своето изследване (Э. Бабаян, Г. Морозов, В. Морковкин, А. Смулевич, 1982). Те изключват като обект на анализ произведенията, които са изпълнени в период на дълбока депресия или маниакална възбуда, под въздействието на налудничави идеи или халюцинации, а също така и тези, отразяващи заблуди на възприятия и остри афективни разстройства. Главен определящ принцип на тяхната класификация се явява характерът на изобразителния език – неговата структура, ниво и възможности да изразява адекватно индивидуалните виждания на художника. Авторите на тази типология смятат, че независимо от художествената надареност и нивото на изобразителна грамотност, работите на болните могат ясно да се разграничават в три отделни типа, според характера на изобразителния език: разпад на изобразителната форма, естествена изобразителна

форма и условна изобразителна форма.

За първия тип е свойствен феноменът на “метафизическа интоксикация” и сформирани на особена естетическа система, която придобива доминиращо значение в живота на пациента. Преобладават мрачните фантастични тези и изображения на човешки фигури с чудовищни деформации на телесните части, в различни съчетания и сраствания с предметния свят. По своята клиническа квалификация този тип се отнася към случаите на юношеската психопатологично подобна шизофрения.

За втория тип е характерно преобладаването на пейзажния жанр, както и рисуване на портрети и натюрморти. Негативните тенденции са свързани с механичност на изпълнението и липса на изразителност. По своята клиническа класификация този тип се отнася към благоприятно протичащите шизофрени, които се манифестират след 25–35-годишна възраст.

За третия тип е характерна условна и фантастична образност, плоскостна интерпретация на пространството и използване на локални тонове и опростена рисунка. По клиническа класификация към този тип спадат тежките психопатологични разстройства.

Интересно е, че при първия тип, който аз бих определил в естетически план като експериментален, защото е свързан с изнамирането на нов

визуален език, изобразителната дейност е пряко свързана с основните проявления на болестта. При него обикновено склонността към рисуване се проявява още в детска възраст, преди появата на отчетлива патологична симптоматика, след което по време на психопатологичния процес тази склонност придобива характер на патологично творчество, встъпвайки в рамките на свръхценните образувания.

При втория тип, който в естетически план се явява рефлексивен, защото е свързан с конвенционалните норми, изобразителната дейност се явява реализация на склонности, които се сформират и развиват без пряка връзка с болестта.

При третия тип, който в естетически план бих определил като регресивен, защото е свързан с индивидуалните и извънсторически същности на визуалния език, като средство за комуникация изобразителната дейност се явява неочаквано откровение, защото за разлика от предходните два типа, пациентите от тази група никога не са показвали художествени способности преди заболяването и никога не са се занимавали с рисуване.

Във връзка с въпросите, които тази типология повдига интерес представляват монографиите на С. Болдырева и на Е. Вачнадзе, посветени на психопатологичните особености на детските рисунки (С. Болдырева, 1974; Э. Вачнадзе, 1975).

Когато сравнява рисунките на страдащи от шизофрения деца от предучилищна възраст с рисунките на контролна група нормални деца на същата възраст, С. Болдирева описва следите, наблюдавани от нея патоморфни особености: незавършеност; отсъствие на основни части на предмета; увеличаване на анатомическите части; деформация; диспропорция; геометризация; смесена проекция; претрупаност; разпад; разкъсаност; наслояване; несъразмеримост; стереотипност; изображения на живи същества с гръб към зрителя; непонятност на изображението; символизъм; отделни изображения без връзка; необичайна тематика например железопътни линии; фантастични теми; пасивна повтораемост; патологично влечение към определени мотиви, например разрушени къщи; изображения на абстрактни понятия; парадоксалност; страх от края; стремеж към безкрайност; уплътняване и страх от празни пространства (С. Болдырева, 1974).

Болдирева не отбелязва съществени различия при съпоставянето на такива показатели: като интереса към рисуването, (който при страдащите от шизофрения дори е повишен); техниката (която е в пряка зависимост от индивидуалните способности и предпочитания); или тематиката (с изключение на случаите, в които рисунките отразяват различни психопатологични разстройства, например афективни нарушения или

халюцинации). Тя прави опит да класифицира особеностите на психопатологичната образност в зависимост от типа на протичане на заболяването: злокачествено, (характеризиращо се с примитивен стил на изобразяване и отсъствие на интерес към рисуването); вяло протичане, (при което се проявява способност за фигуративна образност, но със сериозни композиционни проблеми); и пристъпообразното протичане, (при което рисунките се изменят в зависимост от състоянието на болния, като тематиката е значително по-богата и отразява много по-сложен комплекс от психопатологични феномени).

Интересно е да се отбележи, че според С. Болдирева стереотипността не е толкова характерна особеност и се наблюдава само при пет процента от децата. Друга особеност, на която тя обръща внимание е повишения интерес към вътрешния свят и преживявания, като обект на изобразяване, а също и патологичното влечение към отрицателни персонажи (С. Болдырева, 1974).

В тази връзка съществуващата корелация между креативност и оригиналност, от една страна, и оригиналност и комплексност на личността, от друга, включваща и някои патологични измерения на личността, може да се свърже с характерното за психично болните бързо достигане до оригинален и строго индивидуален изобразителен стил (L. Navratil, 1974). Э. Вачнадзе в своята

монография също отбелязва, че патологичните рисунки притежават силна индивидуалност и субективност (Э. Вачнадзе, 1975, 8).

Ще се опитам да резюмирам основните според мен особености на психопатологичната образност в три групи, според такива същностни критерии, каквито представляват: тематиката, композицията и стилистиката.

2.1. Тематични и символни особености на психопатологичната образност

Психопатологичната образност включва мотиви, които представят заплашителни и болезнени преживявания, катастрофични сцени, свръхценни идеи, многозначни и алогични събития, а също и мотиви, в които присъстват халюцинаторни образи и изображения със странно и неясно символно значение. Патологията на символния процес, която засяга създаването на визуални образи може да бъде наблюдавана в следните клинични области: забавено умствено развитие; психози и органични мозъчни заболявания (L. Wilson, 1985, 80). Основните фактори, които влияят са: невъзможността за разграничаване на фантазиите от реалността; регресия до по-ниски нива на развитие; нарушен телесен образ; изменения в моториката; нарушения в мисленето; отсъствие на способност за абстрахиране (V. Lowenfeld, 1957, 141) Наблюдава се сливане на фанта-

зиите с реалността. Обичайна характеристика е появата на хибридни образи, получени в резултат на необичайни трансформации и комбинации. Белгийският психиатър Ж. Бобон определя този тип изображения с понятието “неоморфизми” (J. Bobon, 1975). Най-често срещаните “неоморфизми” са: изображения на човешки фигури с допълнителни рудиментарни крайници, например образи на хора с животински лапи и опашки (J. Jakab, 1975); образи получени, чрез удвояване или умножаване на отделните анатомически части, например чудовищни същества с множество крайници, от които израстват човешки глави (R. Volmat, 1957); фантастични антропоиди, съчетали човешки и животински елементи; както и характерното за шизофреничната образност комбиниране на отделни части от човешката фигура с неодушевени предмети (K. Rennert, 1966, 69). Характерен белег в творчеството на психично болните е изобилието от изображения на гротескни физиономии и заплашителни маски. Интересна е склонността към рисуване на механизми, конструкции и апарати, а също и на изображения наподобяващи географски карти. Други предпочитани мотиви са изобразяването на глави, очи, уши, полови органи и летящи тела и предмети (H. Rennert, 1966, 83). В психопатологичното творчество преобладават магическите и алегорични изображения (H. Prinzhorn, 1968, 114).

Особено характерно е използването на символи, които остават неразгадаеми, защото нямат общовалидно значение. Виктор Лоненфелд определя тези символи с понятието “палеосимволи” – символи, които освен за своя автор, нямат значение за никой друг, защото са плод на “палеологично мислене”, позволяващо да бъдат съчетавани неща по непонятен начин, без явна връзка между тях и без всякакви други връзки, освен тези, базирани на изцяло “индивидуални” асоциации (V. Lowenfeld, 1957, 143).

2.2. Композиционни особености на психопатологичната образност

Основните композиционни особености на психопатологичната образност са: хаотичното разхвърляне на елементите, означавано като “графичен аграматизъм” (H. Rennert, 1966, 74); нарушаването на баланс между горе-долу и ляво-дясно (A. Friedmann, 1969, 37); запълването на цялата повърхност на изобразителното поле с детайли, които не са подчинени на формална логика (E. Wipner, 1982, 363); феноменът на “компресиране” или смачкване на изобразителните елементи, чрез тяхното съгъстяване и сбиване един в друг; цялостно разпадане на синтактичния строеж и получаване на наслоени едно върху друго изображения от типа “картинна салата”, като разновидност на симптома на “словесната и писмената салата” (Д. Пентелеев, 1992, 88); появата на “серийни рисунки”,

които представляват многосъставни композиции, образувани от множество отделни рисунки, а също и “серийни рисунки”, получени от стереотипното повторение на един и същ изобразителен мотив (H. Prinzhorn, 1968, 90); подреждането на елементите в ригидно схематична симетрия, при пълно отсъствие на движение; характерната за депресивните състояния склонност към използване на концентрични композиционни структури (L. Gantt, 1986, 111); обърканото “сценично” аранжиране на двуизмерно представени обекти (P. Pisarovich, 1968, 165) цялостната дезинтегрираност на пространствената организация (O. Billig, 1968); създаването на композиции със заплашителна пространствена експанзия и характерните за някои шизофреници рисунки с прекомерно стръмно гледна точка, определяна като “квази-птичи-поглед” (H. Rennert, 1963, 282).

2.3. Стилистични особености на психопатологичната образност

Към стилистичните особености на психопатологичната образност се отнасят: неестествените деформации, например “втечняване и потичане на твърди форми” (Г. Станкушев, 1982, 157); екстензивно развитие “барокови форми” (H. Rennert, 1966, 63); абсурдните диспропорции (I. Aksel, G. Koptagel, K. Elbirlik, J. Wharton, 1969, 45); появата на многосъставни образи (E. Kris, 1971, 102); прекомерното намаляване “микрография” или пре-

комерното увеличаване “макрография” на изображенията (Д. Пантелев, 1992, 173). В моменти на възбуда се наблюдава неадекватно редуциране на изобразителните форми и цялостна предметна дематериализация на обектите, чрез редуване на еднообразно повтарящи се драскулки и точки или стереотипно повтарящи се символи и знаци. Специфична особеност е “разлагането на линията” и цялостната повърхностна фрагментация на изобразителната повърхност (Н. Rennert, 1966, 98). Смущенията в себеидентичността създават смесване между “фигура и фон” (V. Lowenfeld, 1957, 143). Според Ернст Крис определена формална характеристика на психотичното изкуство и лесно разпознаваем белег представлява наличието на форми и линии с “двойно значение”, които принадлежат едновременно на няколко различни обекта, и имат различно значение за всеки един от тях, а също и описаните от (A. Anastasi, and J. P. Foley, 1943) “верижни рисунки”, изградени от препокриващи се линии, които изпълняват многократна функция, като части на повече от един обект (E. Kris, 1971, 103). Друга патоморфна стилистична особеност е “автоматичната декоративно-орнаментална графомания”, при която отделните обекти загубват своето значение и биват асимилирани от цялостния декоративно-орнаментален ритъм на фона (F. Pissarovic, 1968, 165). Характерен стилистичен белег пред-

ставява включването в рисунките на писмени букви, знаци и числа, а също и ефектът получен от смесването на разнородни и несъвместими изобразителни техники и материали (Н. Rennert, 1966, 97).

2.4. Патоморфни симптоми и елементи

Много от разгледаните по-горе особености на психопатологичната образност в една или друга степен се проявяват и в произведенията на напълно нормални деца и художници. Но съществуват патоморфни симптоми и елементи, които не се откриват при нормално развитие на изобразителната дейност. Предмет на специално клинично внимание например е присъствието на специфичен вид форми и структури в творчеството на болните от шизофрения, определяни с понятието “бременни” форми (Н. Aubin, 1969, 16). Друг патоморфен признак е “фрагментарният фантом”, когато една фигура се представя, чрез някакъв фрагмент, например част от коса или пръст (Н. Aubin, 1969, 16). Освен това, като “чиста” патоморфна симптоматика може да се приеме използването на двоен контур, рисуването на обезглавени фигури или представянето на човешката фигура в амебо-подобни конфигурации. Зад голяма част от причудливите “неоморфизми” и деструктивни изобразителни практики се крият халюцинаторни прежи-

вявания и сериозни болестни състояния.

3. Естетически измерения на психопатологичната образност

3.1. Психопатологичната образност като универсален език

Изследванията на значенията, които се съдържат в символното пространство и пластичната изразност на психопатологичната образност, показват, че тя се явява един уникален и в същото време универсален визуален код, който запазва своето специфично въздействие независимо от особеностите на мястото, културната среда или епохата, в които функционира. Крос-културните изследвания върху особеностите на шизофреничното изкуство потвърждават тази универсалност. Така например, направените сравнения между рисунки и картини на шизофреници от Нова Гвинея и Съединените щати показват, че с развитието на болестта създадените от тях произведения загубват напълно своите културни характеристики, придобивайки общите отличителни черти на психопатологичната образност (О. Billig, 1978). Пример за независеща от епохата универсална характеристика на психопатологичната образност са психотичните рисунки на италиански духовник от средновековието и произведенията на страдащи от шизофрения художници от 18-ти и 19-ти век (Е. Kris, 1971, 118–151). В тази връзка интерес представлява въпро-

съг до каква степен отделните характеристики на образността са културно повлияни и доколко са психологически детерминирани. Психопатологичната образност притежава уникална изразност, която е неизменна част от естетическата и културна стойност на много художествени произведения. Моята хипотеза е, че съществува един процес на предаване и приемственост със своя собствена линия на развитие между определен тип творци независимо от епохата или стиловите различия. Същността на характеристиката на този процес е успоредното културно и историческо развитие на една уникална изразност на базата на основните особености на патоморфната образност, предавани съответно на тематично, композиционно и стилистично ниво.

3.2. Естетическа стойност и функции на психопатологичната образност в изкуството и детската рисунка

Ефектът, който особеностите на психопатологичната образност оказват върху развитието на изкуството и върху развитието на детската изобразителна дейност може да се проследи в комуникативен, интегративен и генеративен план.

На комуникативно ниво психопатологичната образност се проявява в създаването на специфичен визуален код за запазване и предаване на определен тип нестандартна информация. Но, когато зад тази инфор-

мация стои например животът на изопачени вътрешни образи, които нямат ясно определени функции в реалността, не трябва да се мисли, че психопатологичната образност ще се яви като готова визуална система, която автоматично ще ги прояви и адаптира към комуникативните закони на нормалния свят. По-скоро тя се явява необходимо поле за себекомуникация и една експериментална територия, върху която се проектират преживявания, които в голямата си част остават недостъпни и е невъзможно да бъдат предадени или споделени по някакъв друг начин.

На интегративно ниво усвояването на особеностите на психопатологичната образност се проявява чрез разширяването на границите на самото изкуство. В сферата на детската изобразителна дейност тази интеграция е свързана с психотерапевтичните усилия за преодоляване на съществуващите защитни механизми, и опит за съпреживяване на креативната сила и естетическия потенциал, който психопатологичната образност съдържа в себе си.

На генеративно ниво трябва да се разискват онези естетически феномени, които са повлияни пряко от особеностите на психопатологичната образност. Ролята им вътре в самото изкуство не се свежда само до екзотичното използване на теми и стилистични иновации, идващи от творчеството на хора с абнормна психика и поведение, а е свързано с

универсалната същност на патоморфните елементи и психологическото значение на тяхната употреба в общокултурен и общоисторически план. При децата отвъд тесните граници на чисто диагностичния и терапевтичния процес изобразителната дейност със своята познавателномотивираща същност в много случаи се явява като единствена възможност за духовен и личностен растеж.

Първите, които обръщат специално внимание върху естетическата стойност на творбите, създадени от психично болни, са Валтер Моргенталер и Ханс Принцхорн. През 1921 година швейцарският психиатър Валтер Моргенталер публикува книга, посветена на страдащия от шизофрения и притежаващ художествени способности негов пациент Адолф Вьофли, който по време на своя надридесетгодишен престой в психиатрична клиника, създава множество творби с голяма сложност и изискана цветна хармония (P. Parsons, 1986, 3). През 1918 година след постъпването си на работа в психиатричната клиника в Хайделберг, изучавалят история на изкуството психиатър Ханс Принцхорн започва да колекционира спонтанни рисунки и картини на психично болни от психиатричните клиники на цяла Европа, като събира колекция от около шест хиляди произведения на близо петстотин пациента. В своята книга "Творчеството на психично болните", излязла през 1922 година, той

сравнява тяхното творчество с творчеството на децата, с примитивното и фолклорното изкуство, а също и с експресионистичното и сюрреалистичното изкуство на двадесети век. Според него във всички произведения на изкуството, независимо дали са на психотици или на нормални хора, се манифестират оздравителни потребности, които включват: желание за игра, за декориране, за създаване на ред и за символизация. Тези базисни потребности се проявяват първо в спонтанната игра на децата, след което затихват, но не се изгубват напълно, а остават латентни и готови по всяко време да бъдат активирани отново. Един от пътищата за тяхното повторно активиране е заболяването от шизофрения. Според Принцхорн шизофренията активира естетическите потребности, като отделя хората от външния свят, принуждавайки ги да творят техен собствен свят, чрез изкуство, свят, който сензитивно е по-богат отколкото реалния свят (E. Winner, 1982, 374).

Теорията на Принцхорн, която е базирана върху психологията на Лудвиг Клагес е сериозно критикувана за своите спекулативни обобщения (E. Kris, 1971, 88), но идеята, че шизофреничните картини са продукт на универсални естетически потребности, успява да изпълни пионерската си мисия, като насочва вниманието към естетическите качества на тези картини, осигурявайки им, макар и частичен статус на произведения

на изкуството. Те никога не стават истински фактор в света на изкуството, но се превръщат в източник на вдъхновение за много творци. Колекциите на Принцхорн и Моргенталер инспирират много художници със своята оригинална експресивност и сила. Можем да споменем имената на Алфред Кубин, Паул Клее, Макс Ернст, Андре Бретон и Жан Дебюфе.

Френският художник Жан Дебюфе е толкова силно впечатлен от въздействието на тези произведения, че започва да ги колекционира и да организира изложби с тях. Под названието "Art Brut" (сурово изкуство), Дебюфе се заема да легитимира в публичното пространство универсалната художествена стойност не само на творчеството, създадено от психично болните, но и това на децата, отшелниците, затворниците и медиумите, както и на всички останали, които според него под въздействието на една инстинктивна, естетическа потребност създават произведения, които не са примесени с всекидневната култура, а представляват най-чиста форма на спонтанна креативност. Независимо от факта, че "Арт Брут" включва широк спектър от изобразителни феномени, основната характеристика на повечето от тези произведения е, че те са свързани с абнормни състояния на човешката психика. Над половината от творбите, съхранявани в отворения през 1976 година в Лозана музей на

“Арт Брут”, са създадени от психично болни. Друга колекция, която е организирана от австрийския психиатър Леа Навратил в Гугинг, край Виена, е съставена изцяло с творби на психично болни. Психиатричната клиника в Гугинг е снабдена с творческа база, експозиционна площ и комерсиална галерия. В клиниката живеят, работят и постоянно излагат свои творби психично болни пациенти с изобразителни заложби (L. Navratil, 1983). Изследванията на Лео Навратил представляват уникален опит за определяне на специфичните характеристики отличаващи психопатологичната образност от тази на нормалното изкуство (L. Navratil, 1986). Същевременно те се явяват един дългосрочен и амбициозно реализиран проект за популяризиране на имената на най-изявените и интересни художници-психотици, както и за официалното легитимиране на художествената стойност на техните творби. Множеството общи и самостоятелни изложби на художниците от клиниката в Гугинг в престижни музеи и галерии за модерно изкуство по целия свят, както и съпътстващите ги представителни каталози доказват успеха на това начинание (L. Navratil, 1993, 204).

Основният въпрос е, доколко творческата продукция на психично болните освен диагностични и терапевтични функции е действително в състояние да изпълнява пълноценни естетически функции като изкуство в

света на изкуството. Едно изкуство със своя орбита, различна от тази на фолклорното изкуство или от това на самоуките художници-наивисти. Според Пат Парсънс отличителната характеристика на психопатологичното изкуство е, че то не отразява артефакти, които са свързани с определена култура, а неговата образност произлиза от извънкултурна, дълбоко личностна гледна точка, отразяваща единствено вътрешни реалности (P. Parsons, 1986, 8).

Но онтологичното и феноменологично разграничаване на психопатологичното изкуство от останалите видове изкуства, както и причисляването му към “Арт Брут”, “Аутсайдер арт”, “Психиатричното изкуство” или “Римидиал арт” (“Лекуващото изкуство”), засега не разрешава сложните въпроси, свързани с неговото истинско дефиниране.

Художествените форми имат независим живот и притежават своя собствена сила. Те не са “технологичен” продукт на цивилизацията, а са свързани със стойности, цели и стилистични иновации, които придават известна автономност на изкуството от културно-историческите процеси (Т. Мурно, 196, 173).

Ето защо въпреки културните особености на времето и средата, в която са създадени, произведенията, съдържащи основните характеристики на психопатологичната образност носят в себе си универсалност, насочена към дълбините на човешката

психика, и като всяко истинско изкуство въздействат на зрителя по един разтърсващ и неповторим начин. Наблюденията върху психопатологичната изобразителна дейност, както при възрастните, така и при де-

цата, дават основания да се говори за един отделно обособен естетически феномен, истинското значение на който тепърва предстои да бъде разкрито.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабаян, Э., Г. Морозов, В. Морковкин, А. Смулевич, А. (1982)* Изобразительный язык больных шизофренией. Москва – Basle: Sandoz LTD.
- Болдырева, С. (1974)* Рисунки детей дошкольного возраста, больных шизофренией. Москва: Медицина.
- Вачнадзе, Э. (1975)* Рисунки детей больных шизофренией и эпилепсией. Тбилиси: Мецниереба.
- Дорфман, Л., Ковалева, Г. (1999)* Основные направления исследований креативности в науке и искусстве. Вопросы психологии. 1999, № 2.
- Пантелеев, Д. (1992)* Литературно творчество и шизофрения. София, Сева-Трейдинг.
- Станкушев, Г. (1982)* Наркомании. Пловдив, Медицина и Физкултура.
- Aksel, I., Kortagel, G., Elbirlık, K., Wharton, J. (1969)* A Comparative Study of the Distortion of Proportion in normal and Schizophrenic Art. In: Ait and Psychopathology. Amsterdam: Exetra Medica Fondation.
- Aubin, H. (1969)* Less Dessins Des Enfants Nevrotiques Et Psychotiques. In: Ait and Psychopathology. Amsterdam: Exetra Medica Fondation.
- Barron, F. (1969)* Creative Person and Creative Process. New York: Holt, Rhenhart & Winston.
- Billig, O. (1978)* The Painted Message. Cambridge: Schenkman
- Dax, E. (1998)* The Cunningham Collection. Selected Works of Psychiatric Art. Melbourne: Melbourne University Press
- Eysenck, H. (1995)* Genius. The Natural History of Creativity. Cambridge: Cambridge University Press
- Friedmann, A. (1996)* The development of the Capacity for Graphic Representation in Children and Adolescents Taking into Consideration Some Signs of Disturbance. In: Ait and Psychopathology. Amsterdam: Exetra Medica Fondation.
- Gantt, L. (1986)* Systematic investigation of Art Works: Some Research Models Drawn from Neighboring Fields, In: American Journal of Art Therapy, Vol.24, May 1986.
- Kris, E. (1971)* Psychosnslytic Exploration in Art. New York: Schocken Books
- Легкоступ, 2000:* Пл. Легкоступ. Детето и творбата. В. Търново. 2000.
- Lowenfels, V. (1975)* Creative and Mantal Growth, New York: Macmilian Co
- Ludwig, A. (1989)* Reflections on Creativity and Madness. American Journal of Psychotherapy, V. XLIII, № 1.

- McGregor, I. (1992)* Unusual Drawing Development in Children What Does it Reveal About Children's Art. In: Ed by C. Case and T. Daley (1992) Working With Children in Art Therapy. London: Routledge
- Munro, T. (1968)* Evolution in the Art and Other Theories of Ciltire History. Cleyeland: The Cleyeland Museum of Art.
- Navratil, L. (1974)* Uber Schizophrenie und Die Federzeichnungen des Patienten O. T. Munchen: DVT
- Navratil, L. (1983)* Die Kunstler aus Guiging. Vien-Berlin: Medusa Verlag
- Navratil, L. (1986)* Schizophrenie und Dichkunts. Munchen: Deutscher Tashenbuch Verlag
- Navratil, L. (1993)* Bilder Nach Bilsern. Salzburg-Vien: Residenz Verlag
- Parsons, P. (1986)* Outsider Art: Patient Art Enters the Art World. In: American Journal of Art Therapy, Vol. 25, August 1986.
- Pisarivic, F. (1968)* Psychopathology of Parnters Expression. In: Psychiatry and Art. Basil: S. Karger.
- Post, F. (1994)* Creativity and Psychopathology: A stidy of 291 World-Famous Men. Brit. J. Psychiatry. 1994. V. 165.
- Prinzhorn, H. (1968)* Bildnerie Der Geisteskranken. Berlin - Heidelberg - New York: Springer - Verlag.
- Rennert, H. (1996)* Die Merkmale Shizophrener Bildnerie. Jena: Veb Gustav Ficher Verlag.
- Selke, L. (1977)* Nadia: A Case of Extraordinary Eraving Ability in an Austistic Child. New York: Academic Press.
- Wilson, L. (1985)* Symbolism and Art Therapy: Symbolism's Role in the Development of Ego Functions. In: American Journal of Art Therapy. Vol. 23, February 1985.
- Winner, E. (1982)* Inventrd Worlds: The Psychology of the Arts. Harvard Univ. Press.
- Winner, E. (1996)* Gifted Children: Myth and Realities. New York: Basic Books.

THE AESTHETIC ASPECTS OF PSYCHOPATHOLOGICAL FIGURATIVENESS IN ART AND CHILDREN'S DRAWINGS

PETER TZANEV

Summary

The autor investigates on the relationship between creativity and psychopathology. He discusses the way in which psychopathology modifies personal creativity, creative process, and creative product. He investigates aesthetic functions and the significance of psychopathological figurativeness in art and children's drawings. He explores the basic characteristic of psychopathological expression on thematic, compositional, and stylistic level and presents new interpretations of their effect on artistic originality and evolution.